

ПОНЯТТЯ ТА ТИПОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У СУЧАСНІЙ МІЖНАРОДНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті розглянуто поняття та типологію національних інтересів у сучасній міжнародній економіці. Висвітлено основні підходи до визначення національних інтересів країни та обґрунтовано їх формування у світогосподарському просторі.

В статье рассмотрены понятие и типология национальных интересов в современной международной экономике. Освещены основные подходы к определению национальных интересов страны и обосновано их формирование в мировом хозяйственном пространстве.

The article reviews the concept and typology of national interests in the modern international economy. The main approaches to the definition of national interests are highlighted and their formation in the world economic space is grounded.

Ключові слова: національні інтереси, транснаціоналізація, геополітична та гео економічна парадигми, політичний лібералізм, політичний реалізм, міжнародні відносини, інтеграційні процеси.

Ускладнення міжнародних зв'язків, перехід значної частини країн до моделі відкритої економіки і посилення, у зв'язку з цим, їхньої взаємозалежності, транснаціоналізація економічних комплексів забезпечили умови для формування нових конкурентних відносин між суб'єктами світової економіки. В основі цих відносин лежить економічний механізм не національного, а світового ринку.

Але з кінця ХХ ст. дослідники обґрунтували ідею про остаточний перехід міжнародних відносин від геополітичної до гео економічної парадигми розвитку світового ринку. Такі дослідники, як Є.Г.Кочетов, Г.Н.Чуфрін, А.І.Неклесса (Росія), В. Дергачов, І. Гладій (Україна) вважають, що сьогоднішній світ живе за новими – гео економічними, а не геополітичними законами. Основні концептуальні розбіжності між цими двома парадигмами полягають у тому, що геополітична парадигма ґрунтується на захисті національних інтересів, які полягають у недопущенні іноземного втручання у внутрішні справи, безпеці національних кордонів – як політичних, так і економічних, а також на відстоюванні певних ідеологічних поглядів.

Мета статті – визначити поняття та типологію національних інтересів у сучасній міжнародній економіці.

З розвитком світового господарства поглиблюється й загострюється процес розширення гео економічної парадигми як вищої форми інтернаціоналізації господарського життя. Все більше втрачають свою закритість національні економіки – вони ефективно функціонують лише за умови оптимальної інтеграції у глобальний світогосподарський простір, займаючи важливе місце в системі міжнародного поділу праці та формуванні відповідних організаційно-інституціональних механізмів адаптування внутрішньоекономічної моделі розвитку країни до нових гео економічних явищ. При цьому, за прогнозом видатного американського соціолога І. Валерстайна: «Нинішня світ-система з її глобальними економічними і політичними процесами перебуває в найглибшій кризі, на порозі змін, які можуть призвести до виникнення зовсім нового світопорядку» [2, с.15]. Таким чином, виникає необхідність формування наднаціональних механізмів щодо

узгодження інтересів країни у процесі міжнародного співробітництва.

До середини ХХ ст. у політичній науці сформувалися два класичних підходи до аналізу національного інтересу. Перший представлений школою «політичного реалізму», а другий – школою «політичного лібералізму». Розуміння даної категорії реалістами істотно відрізняється від її розуміння лібералами. По-перше, для реалістів національний інтерес, до якого прагне держава, вищий за власні інтереси і визначається зовнішнім середовищем, а не внутрішніми соціальними потребами держави. По-друге, для реалістів домінуюче становище в розумінні національних інтересів займають геополітичні пріоритети, у той час як у лібералів на першому плані серед імперативів знаходяться міркування економічного добробуту громадян. Ф. Фукуяма вважає так: «Сьогодні основний «національний інтерес» майже будь-якої країни полягає в підтримці рівня зростання продуктивності праці і доходу на душу населення» [8, с.5]. Крім того, в реалістів національний інтерес є унітарним, а не плюралістичним. Отож, реалістичне розуміння національних інтересів держави виключає, на відміну від лібералів, визнання національних інтересів інших держав.

Що стосується факторів формування національних інтересів, то одні дослідники (представники школи «політичного реалізму») вважають, що вони мають об'єктивний характер і не залежать від інтересів груп людей, які перебувають при владі або окремих осіб. Згідно з Є.А.Поздняковим, національні інтереси «мають об'єктивно зумовлену природу, не залежну від волі і прагнень різних політичних партій. Адже природа національно-державних інтересів абсолютно несумісна з вузькопартійною монополією щодо їх тлумачення та реалізації» [6, с.59]. Інші (прибічники теорії «прийняття рішень»), навпаки, заперечують об'єктивний характер національних інтересів і зводять їх формування до суб'єктивних забобонів, філософських і політичних поглядів правлячої еліти. Представники даного напрямку стверджують, що «національні інтереси суб'єктивні за характером... національний інтерес – це те, що нація, то є той, хто приймає рішення» [5, с.5].

Основне питання, яке є центральним у сучасних дискусіях з даної проблеми, – хто суб'єкт національного інтересу? Одні дослідники вважають, що пріоритетне право визначати і формулювати інтереси нації має належати громадянському суспільству. Так, російський політолог К.Г.Холодковський «закликав враховувати ту обставину, що при розвиненому національному інтересі, поки не сформоване громадянське суспільство, тобто поки не вироблений механізм взаємодії інтересів на різних рівнях, говорити про це надзвичайно важко» [4, с.84]. Інша частина політиків і дослідників ототожнює інтерес нації, навпаки, з інтересом держави, розглядаючи останнє як носія, виразника і гаранта національного інтересу. З точки зору Є.А.Позднякова, «головним суб'єктом, носієм національних інтересів є держава як втілення загального початку» [6, с.60].

Розглядаючи глобалістичний підхід до поняття «національний інтерес», можна поставити під сумнів правомірність використання даної категорії. Цей напрямок критикує концепцію національного інтересу на підставі взаємозалежності держав, виникнення «транснаціональних» і «наднаціональних» учасників міжнародних відносин, що веде до послаблення ролі нації-держави і заміні національних

інтересів, по-перше, інтересами бізнесу в особі ТНК, по-друге, інтересами світової спільноти.

Що стосується конструктивізму, то його сутність полягає в уявленні про те, що національні інтереси «є не втіленням об'єктивної істини, а лише конструюванням реальності, яка обумовлена довільними діями влади» [3, с.73]. Якщо конструктивісти цікавляться тим, яким чином конструюються національні інтереси, то інструменталісти – які функції виконують національні інтереси стосовно суспільства.

Таким чином, аналіз основних трактувань поняття «національний інтерес» говорить про відсутність єдиної думки щодо теоретичної обґрунтованості та практичної корисності даної категорії, що можна пояснити і методологічним плюралізмом, і полярною науковою орієнтацією дослідників.

Цікавою є проведена А.Шлезінгером аргументація критиків концепції «національних інтересів» зі сторони представників двох відомих шкіл зовнішньополітичної думки США: реалістів та ідеалістів. Погляди критиків – представників першої школи – він узагальнює так: «Зрозумілим є те, що національний інтерес не вигадка. Проте... він одночасно не є чимось очевидним. На практиці ми сперечаємося щодо суті національних інтересів у конкретних ситуаціях. Г.Морґентау наголошував, що проблематика, пов'язана з дослідженням інтересів держав, є центральною, оскільки це поняття пов'язує між собою думку дослідника та явища міжнародної політики» [9, с.114]. У його розумінні кризь призму інтересів, якими керується учасник міжнародних відносин, можна пояснити та передбачити його дії в майбутньому.

Оскільки діяльність будь-яких організованих людських спільнот у теорії міжнародних відносин досить часто порівнюється з діяльністю людини, цілком доречно стверджувати, що вони так само керуються певними інтересами, які змушують їх вступати у ті чи інші відносини в міжнародному середовищі. Незважаючи на простоту та очевидність сприйняття інтересу в сучасній теорії міжнародних відносин, немає чіткості у розмежуванні понять та відсутнє і його (інтересу) однозначне сприйняття.

Керуючись ідеєю американського вченого К.Райта про те, що в міжнародних відносинах дії одночасно відбуваються у двох паралельних полях – географічному та аналітичному, цілі та інтереси їх учасників можна представити як рефлексії, що впливають з реального географічного поля, а в аналітичному їх розрізняють лише за масштабністю. Якщо інтереси є бажаною ситуацією, то цілі – бажаним станом її окремих параметрів.

У реальних міжнародних відносинах інтереси конкретизуються у цілі діяльності, які спрямовують функціональну активність учасника міжнародних відносин. Якщо ж він не в змозі задовольнити власні потреби, виникає ситуація, що вимагає залучення інших учасників міжнародних відносин. Результат конкретної інтеракції, тобто ступінь досягнення цілі, є критерієм правильності обрання партнера (або об'єкта) чи адекватності дій щодо нього.

Якби не окреслювався чи інтерпретувався інтерес, його спонукальний характер щодо діяльності у міжнародному середовищі не підлягає сумніву, оскільки він

зрозумілий та очевидний. Діяльність учасників міжнародних відносин можна вивчати крізь призму специфіки тих чи інших інтересів, якими вони керуються.

З огляду на це, однією з найважливіших проблем теорії міжнародних відносин є класифікація інтересів учасників міжнародних відносин. Вона полягає в їх групуванні за низкою критеріїв, пов'язаних з їхнім змістом, що дає змогу зрозуміти природу та спрямування інтересу як основи, з якої випливає активна діяльність учасників міжнародних відносин.

Національний інтерес нестабільний і наповнюється реальним змістом залежно від конкретної ситуації, стану міжнародної системи тощо. Як стверджував Г.Морґентау: «Ідея інтересу впливає із сутності політики, яка природно визначається умовами часу і місця...» [5, с. 6]. Змінність політичних, економічних та культурних реалій автоматично призводить до зміни змісту інтересів учасників міжнародних відносин.

Дослідження національних інтересів у рамках політичної науки передбачає вирішення питань, які охоплюють не лише сутність і трактування, але і їхню типологію. У найзагальнішому вигляді представляється можливим виділення таких основних критеріїв типологізації національних інтересів, як ступінь важливості, ступінь стійкості, спрямованість, сфера життя нації, характер взаємодії, рівень проголошення, а також період і методи реалізації.

Залежно від ступеня важливості у системі національних інтересів можна виділити життєво важливі (фундаментальні, корінні, головні, першочергові, базові), важливі й периферійні (другорядні) інтереси. Життєво важливі інтереси – це такі інтереси, які мають першочергове значення для життєдіяльності будь-якої країни і відмова від яких може поставити під сумнів саме існування держави. Отже, ці інтереси не можуть бути предметом торгу, поступок, компромісів, вони захищаються будь-якою ціною. Важливі інтереси – це такі інтереси, які не визначають виживання будь-якої держави як нації, але впливають на його національний добробут. Нарешті, периферійні інтереси – це вид національних інтересів, відсутність повної реалізації або лише часткова реалізація яких не зробить будь-якого істотного впливу на національну безпеку країни.

Розподіл національних інтересів залежно від ступеня їх стійкості дозволяє виокремити постійні (фіксовані, стратегічні) і тимчасові (мінливі, змінні, кон'юнктурні, тактичні) інтереси. Постійні інтереси – «це стійкі в часі пріоритети розвитку, не змінюються при зміні однієї адміністрації на іншу» [7, с.137]. Вони переважно є об'єктивними, оскільки визначаються найважливішими параметрами держави, а саме геополітичним становищем, місцем і роллю даної країни у системі міжнародних відносин, економічним станом і т.п. До них відносяться державний суверенітет, незалежність, територіальна цілісність. Ці інтереси будуть діяти незалежно від того, чи управляються дані країни ліберальними демократіями, військовими диктатурами або тоталітарними режимами. Тимчасові інтереси – це такі національні інтереси, зміст яких обумовлюється конкретно, визначається обставинами і залежить від місця і часу. Г.А.Белов зазначив: «Національні інтереси мобільні. Під впливом змін у середині країни та у міжнародному середовищі поняття національних інтересів може змінюватися» [1, с. 71].

За своєю спрямованістю національні інтереси можуть бути внутрішніми і зовнішніми (геополітичними). Внутрішні інтереси можуть бути пов'язані з підтриманням національної єдності та згоди, забезпеченням громадянського миру, неподільністю і непорушністю історично сформованих кордонів політичного, економічного і духовного простору будь-якої країни, розвитком інститутів громадянського суспільства, організацією ефективного виробництва на основі наукоємних ноу-хау і ресурсозберігаючих технологій, формуванням повноцінної і всебічної особистості та забезпеченням захисту її прав і свобод.

У просторово-географічному плані сфера національних інтересів не обмежується межами національної території. Процеси, які розгортаються в різних регіонах ближнього і далекого зарубіжжя, можуть безпосередньо впливати на безпеку нації, можливості та перспективи її розвитку, а отже, на розуміння і визначення національних інтересів. Таким чином, геополітичні інтереси держави можуть, наприклад, пов'язуватися із зміцненням позицій країни як великої держави, тобто одного з впливових центрів багатополярного світу, без участі якого неможливе розв'язання глобальних і регіональних проблем; розвитком рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма країнами та інтеграційними об'єднаннями.

За своїм територіальним розширенням зовнішні національні інтереси можуть бути глобальними, регіональними і субрегіональними. Тому найважливіші національні інтереси будь-якої держави на глобальному рівні можуть перебувати в його активній і повноправній участі у побудові такої системи міжнародних відносин, в якій йому відводилося би місце і найбільшою мірою відповідало б його військово-політичним та зовнішньоекономічним можливостям і потребам; на регіональному рівні – у забезпеченні стабільного і безпечного міжнародного середовища, а також в просуванні і закріпленні його військово-політичних та економічних позицій у світовому господарстві на основі використання механізмів регіональної співпраці; на субрегіональному рівні (наприклад, пострадянський простір) – у розвитку всебічних взаємовигідних зв'язків з країнами СНД та участі в розвитку інтеграційних процесів між ними на взаємній основі.

Залежно від характеру взаємодії національні інтереси можуть бути спільними (однаковими), паралельними і конфронтаційними (взаємовиключними). Спільні інтереси – це інтереси, які повинні відображати єдність підходів держав-членів світового співтовариства, максимальний ступінь співробітництва сторін у досягненні спільних планів. Для них характерним є високий рівень ідентичності уявлень двох і більше країн про цілі та методи їх досягнення.

Паралельні інтереси – це такі інтереси, які припускають, що сторони переслідують, по суті, близькі, однорідні інтереси, але при цьому кожна сторона намагається реалізувати ці інтереси самостійно, без координації своїх дій з іншою стороною. Конфронтаційні інтереси – це протилежні, взаємовиключні інтереси, які є джерелом конфліктів і протиріч.

Ще одним критерієм типологізації національних інтересів є рівень, на якому вони проголошуються. Проголошені на державному рівні національні інтереси закріплюються в конституції, посланнях президента, законодавчих та інших нормативно-правових актах. Вони знаходять своє відображення у концепціях

національної безпеки, зовнішньої політики та військових доктринах. На недержавному рівні національні інтереси проголошуються у програмних документах партій та громадсько-політичних організацій, формулюються лідерами громадської думки, представниками наукового співтовариства та засобами масової інформації.

Залежно від періоду виконання, національні інтереси можуть бути довгостроковими, середньостроковими і короткостроковими. Розрахунковий термін реалізації довгострокових інтересів може становити 15-20 років, середньострокових – до 10 років, короткострокових – до 3 років.

Отже, поняття національного інтересу у міжнародній економіці сьогоднішні залишається абстрактною і суб'єктивною категорією, оскільки його параметри визначаються світовими тенденціями і ціннісною системою, яка панує у певному суспільстві та державі. Національні інтереси формуються відповідно до геополітичних параметрів, ресурсних можливостей держави, рівня економічного розвитку країни, національно-культурними традиціями, її місця в світовій спільноті. Формування національних інтересів є тривалим історичним процесом, що здійснюється у складному вирі економічних, соціальних, національно-психологічних та інших чинників, у сукупності з визначальним вмістом і характером національно-історичного досвіду даної країни. Тому національні інтереси не можуть існувати незалежно від свідомості їхніх носіїв, адже вони тісно взаємопов'язані з ідентичністю конкретної нації.

Список використаних джерел:

1. Белов Г.А. О национальных интересах и «русской идее» // Вестн. МГУ. Сер. 12. Социально-политические исследования, 1993. - № 5. - С. 71.
2. Валерстайн И. После либерализма / Пер. с англ. М. М. Гурвица, П. М. Кудюкина, Л. В. Феденко под ред. Б. Ю. Кагарлицкого. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - С.256.
3. Васкез Д.Ф. Постпозитивистское течение: реконструирование национального подхода и теории международных отношений в эпоху критики классического рационализма // Теория международных отношений на рубеже столетий / Под ред. К. Буса, С. Смита. - М., 2002. - С. 233.
4. Концепция национальных интересов: общие параметры и российская специфика («круглый стол») // Мировая экономика и международные отношения, 1996. - № 8. - С. 84.
5. Красин Ю.А. Национальные интересы: миф или реальность? // Свободная мысль, 1996. - № 3. - С. 5-6.
6. Поздняков Э.А. Геополитика. - М., 1995. - С. 96.
7. Рукавишников В. О. Холодная война, холодный мир. Общественное мнение в США и Европе о СССР/России, внешней политике и безопасности Запада. - М., 2005. - С. 820.
8. Фукуяма Ф. Неясность «национального» интереса // Независимая газета, 1992. - 16 окт. - С.5.
9. Шлезингер А.М. Циклы американской истории. - М., 1992. - С. 114.